

II. RECENZJE

DOI: 10.17951/et.2020.32.247

Zdzisław Koczarski

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków, Polska

ORCID: 0000-0003-4977-6160

e-mail: zdzislaw.koczarski@ijp.pan.pl

Leksykograficzne świadectwo wpływu europejskich języków i kultury na Indian Nahua

Szymon Gruda, *Language and Culture Contact Phenomena in the Sixteenth-Century Vocabulario trilingüe in Spanish, Latin and Nahuatl*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2018¹, 218 s.

Monografia Szymona Grudy *Language and Culture Contact Phenomena in the Sixteenth-Century Vocabulario trilingüe in Spanish, Latin and Nahuatl* [Świadectwa kontaktów językowych i kulturowych w szesnastowiecznym słowniku *Vocabulario trilingüe* w językach hiszpańskim, łacińskim i nahuatl] jest opublikowaną wersją jego dysertacji doktorskiej, którą napisał w trakcie pracy w projekcie badawczym „Europe and America in Contact: Cross-Cultural Transfer in the New World across Time” pod kierunkiem dr hab. Justyny Olko (Wydział „Artes Liberales” UW). Autor może pochwalić się również współpracą w ramach umowy *co-tutelle* z Uniwersytetem w Sewilli oraz stypendialnym wyjazdem do Biblioteki Newberry w Chicago, gdzie znajduje się omawiany przez niego rękopis.

Powyższe przedstawienie kariery naukowej autora ma duże znaczenie dla zrozumienia wartości recenzowanej publikacji – sam wybór zagadnienia wymagał bowiem od autora nie tylko znakomitego rozeznania w bogatej literaturze obcojęzycznej poświęconej kontaktom Europejczyków z rdzennymi mieszkańcami Ameryki, ale również doskonałej znajomości trzech języków, w których napisano słownik *Vocabulario trilingüe* (oraz języka angielskiego, w którym powstała omawiana praca). Warto również zaznaczyć, że temat Indian Nahua (Azteków) zajmuje się w Polsce dosyć wąskie grono specjalistów².

¹ Rzeczywisty rok wydania monografii to rok 2020.

² Mimo to polskie badania nad Aztekami mają silne tradycje, m.in. w postaci działalności językoznawcy i etnolingwisty Tadeusza Milewskiego (1906–1966, por. Bednarczuk

Praca składa się z pięciu rozdziałów ułożonych zgodnie z zasadą *a maiore ad minorem*: z wprowadzenia do tematu (s. 3–15), przedstawienia wpływu Europejczyków na Nahuatl oraz zmian w nahuatl w XVI wieku (s. 16–46), omówienia rękopisu Ayer MS 1478 z *Vocabulario trilingüe* i przypuszczalnych okoliczności jego powstania (s. 47–75), analizy wpływów językowych i kulturowych (*culture and language contact phenomena*), które dało się zaobserwować na podstawie badanego materiału (s. 76–200), oraz podsumowania (s. 201–204). Pracę zamykają: obszerna bibliografia (s. 205–214) oraz dwa streszczenia – polskie (s. 215–216) i hiszpańskie (s. 217–218).

Przyjęty układ zapewnia czytelnikowi nieobeznanemu z omawianym zagadnieniem płynne przejście do właściwego tematu pracy, czyli przedstawionego na ponad stu stronach studium morfosemantycznego słownictwa azteckiego z *Vocabulario trilingüe*. Podstawowym celem monografii jest bowiem identyfikacja strategii słotwórczych oraz analiza europejskich wpływów na wybrany materiał leksykalny (szczegółowemu badaniu podlega prawie 1700 leksemów). Na dalszym planie stoi zamiar zrewidowania stanu wiedzy o twórcy oraz czasie i miejscu powstania słownika (s. 3–4).

We wstępie przedstawiono również metodologię badań i stan badań nad rękopisem Ayer MS 1478. Autor musiał dokonać transkrypcji dzieła oraz podziału materiału leksykalnego na słownictwo sprzed kontaktu z Hiszpanami i powstałe w jego wyniku, a także przeprowadzić analizę możliwych zmian semantycznych w obrębie tego pierwszego. W tym miejscu autor przedstawia także założenia swojej transkrypcji i reguły egzemplifikacji graficznej badanego materiału (s. 4–8) oraz omawia najważniejsze opracowania dotyczące nahuatl i samego *Vocabulario trilingüe* (s. 8–15).

Drugi rozdział poświęcony jest zmianom w kulturze Azteków w XVI wieku. Autor omawia status ich języka przed przybyciem Europejczyków oraz późniejsze wpływy przybyszów (m.in. wprowadzenie pisma alfabetycznego czy systematyzację fonetyki, s. 16–37). Zapewnia to odbiorcy niezbędną wiedzę językową o nahuatl, dzięki której wiele procesów opisanych w dalszej części pracy jest łatwiej zrozumieć. Rozdział zamykają rozważania o działaniach związanych z ujednoczeniem, planowaniem i kodyfikacją języka, czego wyrazem było powstawanie gramatyk i słowników adresowanych zarówno do tubylców, jak i misjonarzy (s. 37–46).

Trzeci rozdział dotyczy samego rękopisu Ayer MS 1478: autor przedstawia hipotezy dotyczące okoliczności jego powstania i znane losy dzieła, opisuje je również w ujęciu kodykologicznym i paleograficznym (s. 47–58). Dla wygody odbiorcy ta część pracy została opatrzona pojedynczymi ilustracjami, które prezentują charakter pisma używanego w rękopisie i marginalne glosy jego czytelników. Autor zwraca również uwagę na relację *Vocabulario trilingüe* z szesnastowiecznym słownikiem hiszpańsko-łacińskim de Nebriji, który stanowił dla skryby podstawę źródłową – oryginał zawierał 15 620 haseł, z których w wersji trójjęzycznej prawie 10 000 posiada swój ekwiwalent znaczeniowy w nahuatl (s. 58–60).

2002: 200–203). Z przykrością jednak trzeba stwierdzić, że autor nie wspomina o tym badaczu ani słowem.

W drugiej części rozdziału autor podejmuje próbę odkrycia tożsamości autora rękopisu na podstawie jego dzieła. Odnotowuje dobrą, lecz niedoskonałą znajomość języków hiszpańskiego i łacińskiego (w przeciwieństwie do bezbłędnego posługiwania się nahuatl), a także konsekwentne i świadome podejście do glosowania haseł (s. 61–67). Na tej podstawie wysnuwa wniosek o rdzennym pochodzeniu leksykografa oraz jego wysokiej erudycji. W zestawieniu z analizą kodykologiczną i ustaleniami innych badaczy autor stawia hipotezę, że *Vocabulario trilingüe* powstało najprawdopodobniej w późnych latach trzydziestych lub czterdziestych XVI wieku na potrzeby uczących się w kolegiach franciszkańskich Indian, których przedstawicielem był sam autor (s. 68–75).

Czwarty rozdział – esencjonalny dla omawianej pracy – to obszerna analiza morfosemantyczna wybranego słownictwa azteckiego, podzielonego na pięć kategorii w oparciu o klasyfikację Donalda Winforda (2003): neosemantyzmy (*neosemanticisms*), neologizmy (*coinages*), zapożyczenia (*loanwords*), kalki semantyczne (*semantic calques / semantic loans*) i kalki leksykalne (*lexical calques / loan translations*). Na wstępie autor dokładnie przedstawia założenia przyjętego podziału, zaznaczając wyraźnie, że pierwsze dwa podrozdziały dotyczą głównie innowacji kulturowych, natomiast pozostałe trzy – innowacji językowych. Zwraca również uwagę, że pojedyncze morfemy występujące w budowie niektórych neologizmów lub kalk klasyfikuje jako zapożyczenia i umieszcza je w obu kategoriach jednocześnie (s. 76–79)³.

Jako pierwsze autor omawia neosemantyzmy (s. 79–110), które z powodu braku materiału porównawczego w postaci źródeł pisanych w nahuatl sprzed konkwisty nastroczają największych problemów w badaniu. Z tego powodu przyjmuje szereg kryteriów formalnych (odnoszących się do np. struktury morfosemantycznej takich wyrazów), które mają ułatwić ich identyfikację. Autor sięga również po kategoryzację zmian semantycznych w ujęciu Petera Kocha (2016), który wyróżnia m.in. generalizację, specjalizację, metaforyzację czy metonimizację. Na tej podstawie udało się rozpoznać kilkadziesiąt leksemów, które zmieniły swoje znaczenie pod wpływem Europejczyków. Należą do konkretnych kategorii, przede wszystkim nazw roślin i zwierząt (np. *mazātl* ‘jeleń’, później ‘koń’) oraz przedmiotów i sprzętów codziennego użytku (np. *ācalli* ‘dłubanka’, później ‘łódź, statek’), ale także określeń związanych ze społeczeństwem, władzą czy religią (np. *tlacatecolōtl* ‘nagual’, czyli zły, zmiennokształtny czarownik, później ‘diabeł’).

Kolejne są obejmujące kilkaset leksemów neologizmy (s. 110–144), które stanowią jedną z największych grup w analizowanym materiale badawczym. Jest ona silnie zróżnicowana, jednak w jej obrębie da się wyznaczyć kilka głównych obszarów tematycznych. Są to nazwy przedmiotów codziennego użytku, narzędzi i broni, roślin i zwierząt oraz określenia dotyczące literatury i piśmiennictwa. Niewielką część tej grupy stanowią natomiast wyrazy związane z religią i organizacją życia społecznego. Jak zauważa autor, bardzo dużo nowych leksemów w nahuatl powstało

³ Dotyczy to np. rdzenia *caxtil-*, oznaczającego europejskie pochodzenie danego obiektu. Morfem ten pochodzi od nazwy hiszpańskiego regionu Kastylii. Autor omawia go najpierw w podrozdziale poświęconym neologizmom (s. 110–115), a następnie przy okazji opisu zapożyczeń (s. 156–158).

ze złożenia dwóch rzeczowników, spośród których jeden jest neologizmem lub neosematyzmem, np. *caxtillān* ‘kastylijski, europejski’ (np. *caxtillān ichcatl* ‘wełna, owca’, dosł. ‘kastylijska bawełna’) czy *tepoztlī* ‘żelazny, metalowy’ (np. *tepozuipilli* ‘kolczuga’, dosł. ‘metalowa tunika’). Podrozdział zakończony jest obszerną tabelą, w której podsumowano typologię neologizmów z *Vocabulario trilingüe*.

Następne w kolejności są zapożyczenia (s. 144–164). Składa się na nie 245 haseł, wśród których wyróżniono 55 przejętych leksemów, m.in. *ángel* ‘anioł’, *Dios* ‘Bóg’ czy *obispo* ‘biskup’. Do tej grupy należą najczęściej właśnie wyrazy religijne, których tłumacze i autorzy chrześcijańscy nie mogli lub nie chcieli oddać „pogańskimi” odpowiednikami. Można tam również odnaleźć nazwy zwierząt (np. *asno* ‘osioł’, *caballo* ‘koń’), przedmiotów codziennego użytku (np. *camisa* ‘koszula’, *vino* ‘wino’) oraz określenia czasu i kalendarza (np. *hora* ‘godzina’, *october* ‘październik’). Ponadto, analiza zapożyczeń stworzyła autorowi okazję do przedstawienia zmian fonetycznych zachodzących podczas adaptowania leksyki z języka hiszpańskiego.

W podrozdziale czwartym omówione zostały kalki semantyczne (s. 164–171). Stanowią niewielki procent analizowanego materiału badawczego, a ich identyfikacja jest możliwa głównie w wypadku wyrazów o znaczeniu metaforycznym – w ten sposób powstało m.in. *ilhuicac* ‘niebo’, dosł. ‘w powietrzu’. Autor wyróżnia w tej grupie trzy najważniejsze obszary: nazwy przedmiotów codziennego użytku i powszechnych zjawisk (np. *cuauhtlah* ‘dziki, nieuprawiany’, dosł. ‘leśny, drewniany’), metaforyczne terminy (około-)religijne (np. *tlālticpac* ‘świecki, doczesny’, dosł. ‘taki, który jest na powierzchni ziemi’) czy pewne wyrazy klasyczne (np. *tēpan ihcan* ‘przełożony, wyższy stopniem’, dosł. ‘taki, który stoi nad kimś’, którego łacińskim odpowiednikiem jest *prae-latus*, greckim – *anti-stes*, dosł. ‘taki, który stoi przed kimś’).

Do ostatniej kategorii należą kalki leksykalne (s. 172–200). Jest to jedna z największych i najbardziej niejednorodnych grup wyrazów omawianych przez autora – warto zwrócić uwagę, że znalazło się tu m.in. słownictwo związane z literaturą, nauką, kulturą czy religią. Niektóre z wyrazów w tej grupie stanowią mniej lub bardziej dosłowny przekład z języka źródłowego (np. *tlani nitetecpiltīla* ‘podpisuję’, dosł. ‘zapisuję imię poniżej’, z łac. *subscribo*), inne natomiast służą do oddania struktur morfosemantycznych oryginału (np. *maçanetlatlalolóia* ‘hipodrom, tor wyścigów konnych’, dosł. ‘miejsce, w którym biegają jelenie’). Wiele z tych kalk potwierdza założenie, że autor dosyć dobrze znał grekę, łacinę oraz kulturę antyczną i obficie korzystał z tej wiedzy. Także ten podrozdział został zamknięty tabelą, która prezentuje różne sposoby tworzenia kalk leksykalnych.

Autor kończy monografię podsumowaniem wyników analizy materiału badawczego – zauważa, że neosematyzmy, neologizmy i zapożyczenia odnoszą się głównie do świata przyrody oraz przedmiotów i dóbr przywiezionych przez Europejczyków, natomiast kalki semantyczne i leksykalne służą przede wszystkim do opisu pojęć abstrakcyjnych. Ponadto, wysnute wnioski pozwalają mu pogłębić charakterystykę twórcy badanego rękopisu oraz potwierdzić przyjęte hipotezy na temat okoliczności powstania dzieła (s. 201–204).

Konkludując, praca Szymona Grudy jest dogłębnie przemyślaną i doskonale zrealizowaną próbą językoznawczej analizy wpływu Europejczyków na kulturę i język Indian Nahua. Dostarcza nie tylko cennych informacji na temat zmian

w obrazie świata rdzennych mieszkańców Meksyku, lecz również bezcennych danych o morfologii i semantyce wybranego słownictwa nahuatl. Pozostaje więc wyrazić nadzieję, że tak dobrze rozpoczęta kariera naukowa autora zaowocuje w przyszłości kolejnymi, równie wartościowymi pracami.

Literatura

- Bednarczuk Leszek, 2002, *Tadeusz Milewski (1906–1966)*, [w:] *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, t. 1, red. Ewa Fryś-Pietraszkowa, Anna Kowalska-Lewicka, Anna Spiss, Kraków, s. 200–203.
- Koch Peter 2016, *Meaning change and semantic shifts*, [w:] *The lexical typology of semantic shift*, red. Päivi Junonen, Maria Koptjevskaja-Tamm, Berlin, s. 21–66.
- Winford Donald, 2003, *An introduction to contact linguistics*, Oxford.